Fågelvikens historia (Ingår som en del i berättelsen om ”De röda Bolagshusen”)

Koncept 2026-05-03/Per Axenborg

Fågelviken förr i tiden

Fågelviken är ett litet samhälle på halvön Härnäset i Lysekils kommun. Det har bott människor här sedan mycket lång tid tillbaka. Vid Österöd, några kilometer norr om Fågelviken, har man hittat kvarlevor av Sveriges äldsta, nästan komplett bevarade skelett. Det är omkring 10 000 år gammalt.

Eftersom den här berättelsen handlar om stenhuggeri och stenhuggare så är det ju väldigt passande att konstatera att fyndet av ”Österödskvinnan” gjordes 1903 av just en stenhuggare. Han hette Karl Ahl. Det tog sedan fram till 1927 innan en arkeolog fick höra talas om fyndet och grävde ut det 1933.

Det finns flera fornlämningar i området som bekräftar att det funnits människor som bott och lyckats livnära sig i området under förhistorisk tid. När vi är framme vid medeltiden så kan man i skrifter hitta att gårdarna Svee och Kleva finns omnämnda och dom ligger ju på den plats som vi idag kallar för Fågelviken.

Om man blickar tillbaka till 1700- och 1800-talen så fanns det endast ett fåtal byggnader på platsen. Det var framför allt byggnader tillhörande de gårdar som bedrev jordbruk på den odlingsbara marken som fanns mellan de kraftfulla bergknallarna. Dessutom fanns det ett antal torp och backstugor.

Handelsplatsen Fågelviken

År 1790 flyttade köpmannen Andreas Gerle till Fågelviken. Han kom ursprungligen från en tysk släkt med rötter i Visby och föddes där 1758. Han lockades, som många andra handelsmän till Bohuslän, eftersom det var i en av sillperioderna. Först byggde han trankokeri och sillsalteri på en liten ö i Brofjorden. I ”Fåglevik” etablerade han sig 1790 då han lät bygga ett handels- och bostadshus längst nere vid Åbyfjorden, som snabbt utvecklades till en för tiden omfattande verksamhet. På trankokeriet sysselsatte han ett 20-tal män och kvinnor och för handelshuset krävdes det bokhållare, bodbiträden, samt en hel del drängar och pigor. Handelshuset låg strategiskt placerat vid vattnet eftersom det på den tiden var snabbare och enklare med båttransporter än på de enkla vägarna med bristfällig standard som fanns att tillgå.

Det bedrevs handel med många olika varor och man hade en omfattande export, inte minst till England av bl.a. havre, som till stor del köptes in från bönderna på Härnäset.

Andreas Gerle avled 1833, men verksamheten drevs vidare. Först genom sonen Carl A Gerle och andra släktingar. På 1850-talet köptes verksamheten av skeppsredaren Mathias Stranne från Smögen som drev den vidare till slutet av 1800-talet.

Handelshuset försvann helt i en våldsam brand i november 1914. Vid den tiden hade stenbolaget A K Fernströms köpt byggnaderna. Allt brann ned till grunden och väldigt lite av lösöret kunde räddas, kan man läsa i tidningsreportage i både Göteborgs Posten och Dagens Nyheter 1914-11-16. Förutom själva handelshuset förstördes även bostäder för personalen och rum som hyrdes ut till stenhuggare. Posten hade även lokal här och endast postkassan och frimärkslagret kunde räddas.

Den kooperativa handeln (Konsum) var även inrymd i det stora handelshuset och fick efter branden flyttas till nya lokaler. Först till en tillfällig lokal i Folkets Hus innan man kunde flytta in i ett nybyggt hus utmed Släviksvägen.

Ett samhälle börjar utvecklas i Fågelviken

På en karta upprättad 1907 över ”hemmanet Svee´s ägor” kan man urskilja totalt 20 byggnader av olika slag. Av dessa finns det idag kvar ungefär hälften.

Vägarna på Härnäset hade fram till 1934 en mycket dålig standard. De var grusade, krokiga, smala och inte helt sammanhängande. De var byggda för att klara av trafik med häst och vagn. En resa från Bro och ner till Slävik kunde bli mycket tidsödande, därför var det ofta nödvändigt att transportera varor och människor med båt istället.

På 1930-talet skapade Arbetslöshetskommissionen (AK) nödhjälpsarbeten till arbetslösa stenarbetare och man fick därför möjlighet att bygga en bra förbindelse (AK-väg) mellan Bro och Slävik, som var färdig 1934.

Stenbrytningen

Stenbrytningen på Härnäset började redan 1880 i liten skala. Det fanns både lantbrukare som bröt sten som extrainkomst på egen mark, eller arrenderade mark för brytning, men olika företag började etablera sig för brytning i både mindre och större skala (storbrott).

I Fågelviken var det A.K. Fernströms Granitindustrier AB, som kom att dominera verksamheten. Företaget var redan i början av 1900-talet på Härnäset. Det första stenbrottet var i Kleva, men snart skulle verksamheten koncentreras till Fågelviken.

Den största enskilda bergtäkten var Urshålet där det fanns bra granit och täkten låg mycket nära intill Åbyfjorden vilket skapade goda logistiska förutsättningar och man byggde kajer för utlastning av sten i närheten av stenbrottet.

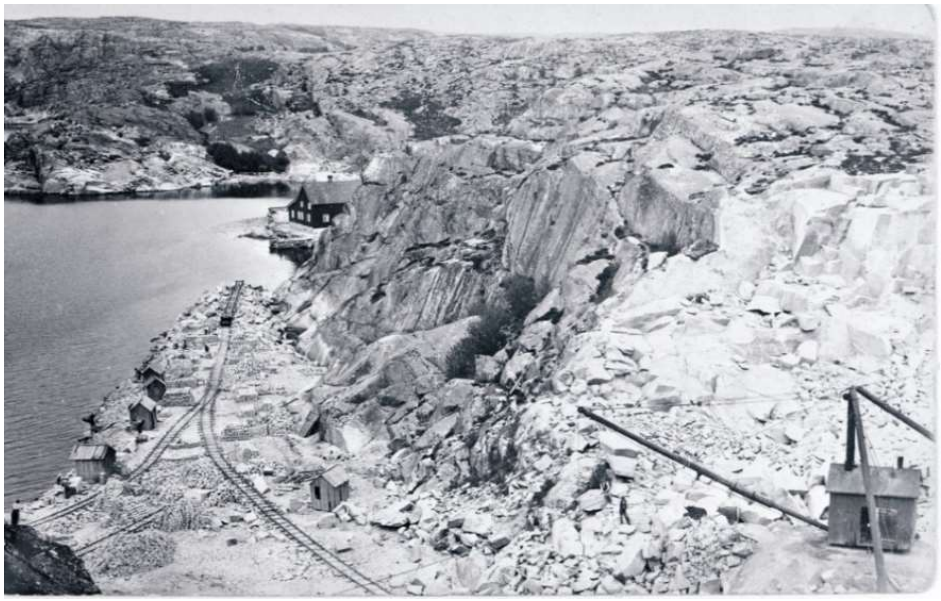

Stenbrottet vid Urshålet vid Åbyfjorden

Stenarbetarna

I de små stenbrotten arbetade stenhuggarna med alla förekommande arbetsuppgifter. De tog fram de stora råblocken ur berget, de klöv blocken till olika råämnen för bearbetning och till sist finputsade och slutbehandlade de stenen till den produkt som skulle säljas. För att transportera den huggna stenen från stenbrotten uppe i bergen och ner till lastkajerna vid Fågelviken krävdes hästtransport.

Det var vanligt att lantbrukare även arbetade som stenkörare. En av dessa var **Arne Johansson** som på sin 100-årsdag intervjuades av journalisten Terje Fredh och berättade om sina upplevelser. Arne minns att man kastade 500 smågatsten (knott) på varje lass. Hästarna fick arbeta hårt för det fanns inga vägar upp till brotten, utan bara branta stigar av stenskärv. En del av stenarna lossades för hand och ibland tippades stenen direkt i skutornas lastrum. De största båtarna hade en kapacitet på upp till 3 000 ton.

När det lastades knott var det även vanligt att minderåriga barn fick hjälpa till.

1934. Lantbrukare kör huggen sten till lastbryggan. Arne J är andre man från vänster.

I storbrotten var arbetsuppgifterna, till skillnad från de små brotten, specialiserade och utfördes av olika yrkesgrupper beroende på vilken kompetens och erfarenhet som krävdes. Det fanns mindre erfarna arbetare som var dagavlönade och hade som uppgift att ta ut de stora blocken ur berget. Stenhuggarna som skulle slutbehandla stenen kunde ”läsa” hur stenblockets struktur såg ut, vilket avgjorde hur den kunde klyvas. De hade bäst betalt. Lönen baserad på hur mycket man producerade och vilken kvalitet det var på slutprodukten. Bolaget hade anställda mätare som granskade och märkte upp godkända stenar, vilket var grunden till att kunna räkna ut lönen.

Smederna hade den viktiga uppgiften att se till att det hela tiden fanns skarpa och effektiva verktyg. De utgjorde därför en yrkesgrupp som uppskattades mycket högt av både bolaget och av stenhuggarna.

Den gamla smedjan i Fågelviken var 6 x 16 meter, med sadeltak och stående träpanel, målad med Falu rödfärg. Den låg intill Fågelviksvägen vägen längst ner vid viken. Där låg den kvar ända fram till slutet av 1970-talet, men var då så förfallen att ägaren (Skanshus) beslutade om rivning.

Efter hand utvecklades det hjälpmedel för att lyfta och transportera stenarna i stenbrotten. Det tillkom motordrivna lyftkranar och fordon på räls som gjorde arbetet lättare, effektivare och säkrare att utföra.

Stenhuggarsamhället

Storbrotten krävde mycket arbetskraft och därför behövde man bygga upp ett fungerande samhälle med bostäder, skola, Konsum och Folkets Hus. (Närmaste kyrka var den i Bro, vilket de flesta stenhuggare tyckte var tillräckligt nära.)

Fernströms tog ett stort ansvar för att tillse att det fanns tillräckligt med bostadshus. Dom byggde de s.k. ”Bolagshusen”. Skolan svarade kommunen för och Konsum och Folkets Hus tillhörde arbetarrörelsen och kooperationen.

A.K. Fernström Granitindustrier AB

Firman AK Fernströms Granitindustrier grundades 1885 av Alfred Kofoed (A. K.) Fernström i Karlshamn.

Alfred föddes 1859- 03-06 i Rönne på Bornholm. Hans far var svensk och hade en tunnbinderirörelse på Bornholm som slukade virke. Som 22-åring skickades Alfred 1881 på er en inköpsresa till Sverige och Blekinge för att köpa virke. Men han kom i kontakt med stenindustrins utvecklingsmöjligheter, så istället för att köpa virke, slog sig den endast 22-åriga svensk/dansken på affärer inom stenindustrin. Snabbt hyrde han bergfyndigheter av ett par bönder i Matvik (Blekinge). Därefter satte han genast igång med tillverkning av kantsten. Den visste han att han skulle få avsättning för på Bornholm. Till en början samarbetade han med Franz Herrmann Wolffs stenbolag i Blekinge (Wolff var en tidigare Preussisk fortifikationsingenjör).

1885 grundades således A K Fernströms i Karlshamn och Alfred startade många stenbrott i flera orter i Blekinge och skaffar sig flera tillverkningsrätter. Verksamheten gick bra och kring sekelskiftet ledde granitexporten främst till Tyskland att han skaffade sig egna fartyg för transporterna och byggde således parallellt upp en rederiverksamhet.

Stenbrytningen fortsatte och företaget expanderade även till andra delar av landet.

I början av 1900-talet inledde Fernström sin verksamhet på Härnäset. Den tidigare samarbetspartnern Wolff hade redan verksamhet i Bohuslän och de startade på Härnäset under det gemensamma namnet Fernström och Wolff med brytning i Kleva. Därefter drev Albert verksamheten vidare i eget namn.

Redan 1912 avled Alfred Fernström, endast 53 år gammal på Växjö lasarett. Han begravdes sedermera i Asarum.

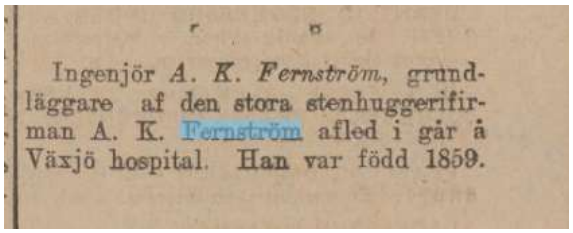
Ingenjör *A. K. Fernström*, grundläggare af den stora stenhuggerifirman A. K. Fernström afled i går å Växjö hospital. Han var född 1859.

Vid denna tidpunkt hade företaget sammanlagt 2 400 anställda. Hustrun Emma fick först ensam ta över och sköta företaget efter Alfreds bortgång, men snart fick hon hjälp av Carl Fieber, som hade varit chef för lokalkontoret i Berlin och 1921 blev han Tyska Rikets vicekonsul i Karlshamn. Änkefru Emma (1871 - 1961) övertog ledningen efter Fieber och senare tog sönerna Eric och Holger Fernström över, med Eric K. Fernström (1901 - 1985) som chef.

Till slutet av 1920-talet hade företaget expanderat kraftigt. År 1929 hade Fernströms 489 stenbrott på olika håll i Sverige och knappt 16.000 anställda.

Under tiden fram till första världskriget växte flottan stadigt, men i efterkrigstidens depression avvecklades större delen av rederiverksamheten.

Svåra år för stenindustrin

Den ekonomiska depressionen under 1930-talet hade en stor inverkan på stenindustrins lönsamhet.

I gamla dagstidningar kan man läsa att Fernströms granitindustrier vid flera tillfällen fick varsla och säga upp stenarbetare.

1931-03-19 kan man både i Dagens Nyheter och Arbetaren läsa att 300 anställda stenarbetare hos Fernströms i Lysekilsområdet avskedas.

En månad senare, 1931-04-15 står det i Arbetaren att AB Fernströms avskedar ytterligare över 100 man.

1936-02-10 skriver Dagens Nyheter : ”Stenindustrins nöd belyst”. En Bohuslänsk delegation hade åkt till Stockholm för att för makthavarna få berätta om hur svåra tiderna var för stenindustrin. Med i gruppen fanns fru Märta Hansson från Fågelviken.

Så mycket som 90 procent av gatustensproduktionen hade gått på export och när exporten var stoppad hade ett nödläge uppstått.

Under andra världskriget blev det ett uppsving igen för stenindustrin, när det kom mycket stora beställningar från Tyska Tredje Riket. Granit skulle användas vid bygget av det planerade ”Segermonumentet”.

Efter kriget så var stenindustrins storhetstid över.

Stenverksamheten avvecklas

På slutet av 1960-talet upphörde verksamheten helt. De större brotten redan 1957.

År 1968 såldes A.K. Fernströms Granitindustrier till Investmentbolaget Skansen Lejonet i Göteborg. Bland tillgångarna i Fernstöms fanns det både många bolagshus och framför allt stora markområden i attraktiva, kustnära lägen, där stenhuggarverksamheten hade bedrivits.

Det bildades därför ett exploaterings- och fastighetsbolag, med namnet Skanshus AB, som fick i uppgift att utveckla tillgångarna på bästa tänkbara sätt. Skanhus hade även hand om motsvarande tillgångar, som fanns efter Kullgrens Enka, som t.ex ägde större delen av Bohus Malmön.

Det var Skanshus AB som i slutet av 1970-talet sålde av alla Bolagshusen i Fågelviken.

Huvudsakliga källor

1 Församlingsböckerna tillhörande Bro Kyrkoarkiv, åren 1900-1951

2 Kulturmiljöer i Lysekils kommun, 1992

3 S-E Bjerking, Hur bostadshusen byggdes 1880 – 1940

**4 Arne Karlsson, boende i husen 1934 – 1952*

5 Blekinge museum Stenhuggardatabasen

6 Svenska Tidningar, Kungliga biblioteket

7 Ekonomiska biblioteket, Göteborgs Universitet

8 Riksmuseet i Göteborg

9 Lysekilsposten 2019-10-10, repotage av Terje W. Fredh